

Radosław Kaleta

Dyskusja nad błędem językowym w wybranych polskich pracach językoznawczych wydanych w latach 1978-2008 : (przeгляд)

Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik nr 1,
151-171

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Radosław KALETA

Uniwersytet Warszawski

Dyskusja nad błędem językowym w wybranych polskich pracach językoznawczych wydanych w latach 1978–2008 (przegląd)

„[...] błędy językowe uczniów są zjawiskiem całkowicie naturalnym i niekoniecznie powinny być oceniane negatywnie. [...] Nie jest więc tak, że błędy językowe są jedynie skutkiem braku pilności, zdolności czy koncentracji albo zrozumienia (G. Nickel), lecz zjawiskiem wynikającym z samej natury języków, a także z natury procesu ich przyswajania. [...] Znaczący to, że opanować jakiś język można jedynie drogą prób, a zatem popełniania błędów. [...] Zachodzi więc potrzeba radykalnej zmiany stosunku do nich. W procesie nauki trzeba się z ich istnieniem zgodzić. [...] Zjawiska błędów nie należy zatem demonizować. Jest bowiem prawdą, że ten, kto będzie się bał prób komunikacyjnych tylko dlatego, żeby nie popełnić błędów, nigdy nie nauczy się żadnego języka”.

prof. Franciszek Grucza

Dyskusja nad błędem językowym ma długą historię, ale w tym krótkim szkicu skupimy się tylko na pracach polskich wydanych na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat.

1. Franciszek Grucza (1978)

Franciszek Grucza opracował teoretyczny opis zagadnienia błędów, któremu nadał naukowy kształt. Chociaż zjawisko błędów językowych (zwłaszcza w języku polskim jako ojczystym, ale nie tylko) nie jest żadnym novum¹, to jednak koncepcja lapsologii glottodydaktycznej – jak sam autor stwierdza – jest pierwszym tego rodzaju opisem i z natury rzeczy niewyczerpującym (zob. F. Grucza 1978: 24). Franciszek Grucza wyróżnił naukę o błędach zwaną lapsologią (ibid., s. 5–59).

¹ Tu tylko niektóre przykłady: A. Passendorfer (1904) *Błędy językowe*, Lwów – Warszawa; Wł. Baranowski (1924) *Słowniczek polski i błędy językowe*, Warszawa; J. Szwed (1931) *Mów poprawnie! słownik błędów językowych*, Wilno; W. Barbasz (1938) *Najczęstsze błędy językowe*, Warszawa; S. Słoński (1947) *Słownik polskich błędów językowych*, Warszawa; W. Doroszewski (1952) *Rozmowy o języku*, Warszawa (i wiele innych prac); S. Garczyński (1973) *Błąd: źródła, unikanie*, Warszawa; W. Cienkowski (1977) *Sprawność językowa, błąd językowy, usterki i zakłócenia*, w: W. Lubaś (red.) (1977) *Socjolingwistyka*, 1, Katowice.

Jego praca odbiła się szerokim echem w środowisku naukowym. Odwoływali się do niej liczni badacze. Trzeba dziś jednak pamiętać, że koncepcja ta powstała dawno temu, a na przestrzeni lat poglądy autora ewoluowały, co można dostrzec po zapoznaniu się także z innymi jego publikacjami. Referowaną tutaj teorię opublikowano w 1978 roku.

Autor stwierdza, że „Popełnianie błędów jest zjawiskiem komplementarnym zjawiska uczenia się. Proces uczenia się implikuje w sposób niemal nieuchronny popełnianie błędów” (ibid., s. 9). Błąd jest miernikiem stopnia przyswojenia sobie określonego zakresu wiedzy lub sprawności. I chociaż popełnianie błędów jest częstsze na początku procesu uczenia się i maleje w miarę trwania nauki, to jednak prawdopodobieństwo popełnienia błędu nigdy nie osiąga wartości zerowej. Stąd ogólny wniosek, że popełnianie błędów jest zjawiskiem naturalnym, niekończącym się i towarzyszącym wszelkiej aktywności człowieka, który jest istotą uczącą się od urodzenia aż do śmierci. Niemożliwe jest absolutne i idealne opanowanie języka, zawsze można doskonalić sposoby posługiwania się nim. Autor rozróżnia dwie kategorie błędów:

- a) błędy popełniane na skutek nieopanowania lub niedostatecznego opanowania danego języka (błędy *sensu stricto*; ang. *errors*, franc. *erreurs*);
- b) błędy popełniane przez kompetentnych użytkowników danego języka, którzy są w stanie te błędy korygować (pomyłki językowe, czyli błędy *sensu largo*; ang. *mistakes*, franc. *fautes*, niem. *Flüchtigkeitsfehler*).

Zjawisko lapsologii jest tak istotne, że można wyobrazić sobie dydaktykę oraz teorię uczenia się skonstruowaną na podstawie pojęcia błędu. Franciszek Grucza podkreśla nawet, że trudno „uznać za zadowalającą dydaktykę lub teorię uczenia się, która ignoruje zagadnienie błędu” (F. Grucza 1978: 14), chociaż prawdą jest, że błędów jako źródła ważnych informacji glottodydaktycznych długo nie dostrzegano.

Najwcześniej problemem tym zainteresowano się na gruncie języka angielskiego – badania nad błędami nazwano *error analysis*. Na gruncie polskim istniała kalka tego terminu – *analiza błędów (językowych)*. Autor zaproponował zastąpić ją terminem *lapsologia*. Powstała ona w wyniku rozszerzenia klasycznej lingwistyki konfrontatywnej, która badała zjawisko interferencji językowej. Wprost stwierdza się, że do powstawania błędnych struktur przyczynia się zjawisko interferencji (ibid., s. 17). Źródłem błędów jest interferencja proaktywna, czyli interferencja struktur i systemów wcześniej przyswojonych na struktury i systemy przyswajane chronologicznie później².

Błędy, których źródłem są przyczyny językowe powstają na skutek zarówno niepełnego czy niedokładnego opanowania kompetencji, czyli systemu danego ję-

² Witold Cienkowski w omawianym niżej artykule w dużej mierze krytycznym wobec pracy Franciszka Gruczy nie zgadza się do końca z tezą, że językową przyczyną powstawania błędów jest wyłącznie interferencja. Często jest również przedwczesne uogólnienie fragmentarycznej znajomości systemu i stosowanie takich uogólnionych reguł słowotwórczych, fleksyjnych, składniowych itp. Autor nie podważa oczywistych skutków samej interferencji, jednak podkreśla fakt, że nie zawsze gra ona pierwszoplanową rolę, gdyż u przedstawicieli różnych narodów można zaobserwować zbliżone lub identyczne błędy typologiczne. Zob. s. 447. Podobnego zdania jest także Hanna Komorowska, zob. pracę omawianą niżej.

zyka (*langue*), jak i niewłaściwego lub niepełnego opanowania realizacji (performancji) tego systemu (*parole*).

Istnieją także źródła pozajęzykowe – natury psychologicznej i fizjologicznej, np. „brak koncentracji, brak motywacji, zmęczenie, znudzenie i różne stopnie uzdolnienia”³. Błędy te dotyczą wyłącznie płaszczyzny realizacyjnej, ale wzmacniają u uczniów motywację tworzenia błędów⁴. Ale błędy nie są tylko skutkiem wyżej wymienionych czynników, są także zjawiskiem wynikającym z samej natury języków i natury ich przyswajania, a więc są czymś naturalnym i towarzyszącym nauce zawsze. Opanować język można przy pomocy prób, czyli popełniania błędów (dotyczy to języków obcych i języka ojczystego). Błędy trzeba potraktować jako zjawisko nieuniknione w procesie glottodydaktycznym. „Zachodzi więc potrzeba radykalnej zmiany stosunku do nich” (F. Grucza 1978: 53). „[...] kto będzie się bał prób komunikacyjnych tylko dlatego, żeby nie popełnić błędu, nigdy nie nauczy się żadnego języka” (ibid., s. 54).

Zagadnienie błędu jest jednak wieloaspektowe. Istnieje możliwość badania go i opisywania z punktu widzenia lingwistyki, psycholingwistyki, psychologii, socjolingwistyki czy glottodydaktyki – jest to zagadnienie interdyscyplinarne. Można zatem wyróżnić różne lapsologie: lingwistyczną, psycholingwistyczną, psychologiczną, glottodydaktyczną. Glottodydaktykę interesują informacje zawarte w błędach językowych, a nie błąd sam w sobie. Lapsologia glottodydaktyczna stanowi poddziedzinę glottodydaktyki i bada zjawisko błędu w specyficznym kontekście – układzie glottodydaktycznym. Do zadań lapsologii glottodydaktycznej należą:

- a) opis błędów i ich szczegółowe wyjaśnienie (analiza błędów językowych);
- b) ocena aplikatywna zebranych informacji deskryptywno-eksplicywnych (ewaluacja/ocena błędów językowych);
- c) opracowanie środków profilaktycznych (profilaktyka i terapia błędów językowych).

Autor stwierdza, że głównym zadaniem lapsologii jest właśnie profilaktyka.

Analiza błędów obejmuje deskrypcję (opis), uwzględniającą warunki, w których błąd powstał, oraz eksplicywną (wyjaśnienie). Analiza ta powinna stworzyć warunki do przewidywania błędów językowych (prognozowanie)⁵.

³ Witold Cienkowski termin *źródła* użyty przez Franciszka Gruczę uważa za zbyt ogólny, a zestawienie tych elementów za przypadkowe. „Pomieszano tu bowiem stany psychiczne (brak koncentracji, znudzenie) ze stanami fizycznymi lub występującymi zwykle wespół z nimi (zmęczenie), pomieszano też chwilowe stany psychiczne z dyspozycjami psychicznymi lub stałymi cechami psychicznymi (różne stopnie uzdolnienia, ale: znudzenie i brak motywacji)”. Zob. s. 445.

⁴ Witold Cienkowski uważa, że takie sformułowanie oznacza, że przyczyny powstawania błędów w języku obcym nie zostały gruntownie zbadane i poklasyfikowane, m.in. zhierarchizowane i odróżnione od czynników, które sprzyjają powstawaniu odchyleń od normy, ale nie są ich bezpośrednimi przyczynami właściwymi i pierwotnymi. Zob. s. 445.

⁵ Aleksander Szulc w artykule omawianym niżej stwierdza, że wszystkich błędów nie da się przewidzieć, bo czynniki zewnętrzne, jak uzdolnienia, motywacja, częstotliwość powtórzeń, metoda nauczania itp., mogą być przyczyną różnic indywidualnych, wymykających się wszelkim próbom prognozowania. Zob. s. 259.

2. Witold Cienkowski (1980)

Witold Cienkowski (1980) w artykule *Błędy w języku ojczystym a błędy w języku obcym. Terminologia i problematyka* także porusza kwestię błędów językowych oraz terminologii. Polemizuje on z Franciszkiem Gruczą w kwestiach terminologicznych. Twierdzi, że pomiędzy błędami ojczystymi i błędami popełnianymi w języku obcym zachodzą znaczące różnice np. genetyczne i typologiczne, chociaż ich częścią wspólną jest na pewno nieuniknioność i naturalność. Jeśli chodzi o naturalność błędów, to autor stwierdza, że termin *terapia* pojawiający się w pracy Gruczy w odniesieniu do błędów językowych w języku ojczystym i obcym, nie wydaje się terminem odpowiednim, mimo dużego rozpowszechnienia w literaturze zagranicznej. Termin ten przejęto do glottodydaktyki polskiej z literatury obcej niejako z samym pojęciem i ogólną postawą wobec błędów obcojęzycznych. Cienkowski pisze także o innych niepożądanych i rażących zapożyczeniach, np. *akwizycja języka* zamiast komunikatywnych powszechnie terminów rodzimych, jak: *opanowanie lub opanowywanie języka, uczenie się języka, przyswajanie (sobie) języka*. Ten sam zarzut pada wobec terminu *ewaluacja* (ang. *evaluation*) zamiast polskiego wyrazu *ocena*. Autor stwierdza, że jest to skutek niedotłumaczenia tekstów i materiałów obcojęzycznych, co zbyt mocno zaciemnia treść prac glottodydaktycznych i utrudnia czytelnikowi do nich dostęp⁶.

W artykule czytamy, że zagadnienie błędów językowych jest jednym z centralnych problemów językoznawstwa nie tylko normatywnego, lecz także glottodydaktycznego. Niewłaściwa postawa wobec błędów popełnianych przez uczących się języka obcego utrudnia nauczanie i opóźnia postęp w nabywaniu umiejętności językowych.

Autor opisuje pojęcie błędu językowego i przytacza szereg synonimów, które określają naruszenie norm, komunikują skutek tego naruszenia lub oznaczają jedno i drugie. Terminy różnią się stopniem szczegółowości i specjalizacji, stopniem ostrości semantycznej i nasileniem zabarwienia emocjonalnego. Niektóre z nich stosuje się też w innych dziedzinach i w innych znaczeniach. Oto te terminy: *błąd, usterka, uchybienie, niedostatek, zakłócenie, niezręczność, niewłaściwość, nieudolność, niechlujność, niechlujstwo, niedbalstwo (językowe), zakłócenie (językowe), kaleczenie (języka* – głównie w odniesieniu do strony fonicznej języka), *belkot* (w odniesieniu do większych całości tekstowych; odnosi się do komunikatywności języka), *odchylenie od normy*. „[...] termin *błąd* jest nie we wszystkich sytuacjach adekwatny, gdyż jego niejako aprioryczne negatywne zabarwienie utrudnia obiektywne i rzeczowe określenie charakteru i stopnia błędności określonego obiektu językowego” (W. Cienkowski 1980: 442). Obiekt językowy rozumiany jest tu jako element (zespół elementów) języka stanowiący przedmiot badania naukowego. Nie wszystkie błędy są jednakowo błędne.

⁶ Z perspektywy czasu widać, że krytykowane terminy się przyjęły, choć dla niewtajemniczonych mogą nie być tak zrozumiałe, jak byłyby zrozumiałe terminy rodzime.

W analizie błędów językowych w językach: obcym i ojczystym należy uwzględnić dwa elementy:

- a) stopień zgodności obiektu językowego z normą, ewentualnie stopień jego odchylenia od normy;
- b) charakter i stopień zakłócenia komunikacji językowej przez ten błąd powodowanej.

„Jednoczesne uwzględnienie obu wspomnianych aspektów błędów językowych jest konieczne przede wszystkim dlatego, że nie zawsze stopień niezgodności z normą językową danego obiektu językowego odpowiada stopniowi zakłócenia komunikacji językowej, który ta niezgodność wywołuje” (ibid., s. 443). Autor uważa, że w lapsologii glottodydaktycznej i językoznawstwie normatywnym pożyteczniejszym od pojęcia i terminu *błąd* jest termin i pojęcie *odchylenie od normy*. Termin *błąd* sugeruje jednakowy stopień nieakceptowalności wszystkich obiektów językowych za jego pomocą określonych, a to nie odpowiada obiektywnej rzeczywistości językowej. Różna jest emocjonalna ocena społeczna tych błędów. Ogólny i obiektywny termin *odchylenie od normy* pozwala na dokładniejszą ocenę stopnia niezgodności danego obiektu językowego z normą. Można uzupełniać go dodatkowymi określeniami i dokładnie oddawać w razie potrzeby jego ocenę społeczną lub indywidualną. Oto jak autor definiuje odchylenie do normy: „[...] jest to takie użycie języka (elementu językowego lub zespołu elementów językowych), a) które jest niezgodne ze społecznie przyjętymi (skodyfikowanymi lub nie) zwyczajami językowymi, b) które może wywoływać emocjonalne reakcje ujemne u odbiorców (czytelników i słuchaczy) oraz c) które jest nieadekwatne do zamierzeń nadawcy” (ibid.).

Termin *odchylenie od normy* ogarnia zarówno *błędy* (*competence errors* – skutek braku wiedzy o języku lub sprawności językowej rozumianej ogólnie), jak i *pomyłki/omyłki* (*mistakes of performance* – zakłócenia realizacji mimo ogólnego posiadania danej kompetencji). Autor zauważa także, że norma językowa w glottodydaktyce jest innego rodzaju niż norma lingwistyczna⁷. Norma w glottodydaktyce ma charakter zróżnicowany zależnie od stadium zaawansowania.

Autor wyróżnia psycholingwistykę glottodydaktyczną, której zadaniem jest badanie ogólnych warunków powstawania konkretnych odchyleń od normy (lub typów odchyleń), badanie czynników umożliwiających powstawanie tych odchyleń i czynników sprzyjających ich powstawaniu, badanie bezpośrednich czynników powstawania odchyleń od normy.

We wnioskach autor stwierdza, że podstawą lapsologii (dotyczącej zarówno posługiwania się językiem ojczystym, jak i posługiwania się językiem obcym) jest określenie jej przedmiotu, czyli zdefiniowanie i dobranie odpowiedniego terminu. Proponowane jest używanie terminu *odchylenie od normy* (w odniesieniu do zarówno języka ojczystego, jak i języka obcego) zamiast *błąd*, bo termin *odchylenie od normy*:

⁷ Franciszek Grucza podkreślał konieczność odróżnienia normy lingwistycznej od normy glottodydaktycznej – zob. F. Grucza (1978: 45).

- a) pozbawiony jest zabarwienia emocjonalnego;
- b) pozwala na ogarnięcie szerszego zakresu zjawisk językowych, „a w praktyce wszystkich – zarówno negatywnych, jak i pozytywnych – użyć i elementów języka jako tworzywa tych użyć – odbiegających od przeciętnego, tj. społecznie obojętnego i komunikacyjnie sprawnego, użycia języka” (W. Cienkowski 1980: 446);
- c) pozwala na stopniowanie określeń błędności elementów języka i bliższe ich precyzowanie.

Jeśli chodzi o błędy popełniane w języku ojczystym, to „można je absolutyzować albo też w odniesieniu do konkretnych programów, zwłaszcza do materiału, który przerobiono na zajęciach i którego opanowania się wymaga” (ibid.). Autor podkreśla wagę w procesie glottodydaktycznym takiego podwójnego spojrzenia na błędy w języku obcym. (Przywołuje prace, w których w języku ojczystym temu procesowi odpowiadają propozycje stopniowania normy – wyższe, niższe).

Dalej Witold Cienkowski podkreśla różnicę między pomyłkami (zakłóceniami realizacyjnymi) w języku obcym (które wynikają przeważnie z braku sprawności) a w języku ojczystym (które wynikają na skutek czynników psychicznych i fizycznych).

Jeśli chodzi o analizę odchyleń językowych od normy, to badacz podkreśla wagę kilku czynników: a) uwzględnienie przyczyn powstawania tych odchyleń; b) uwzględnienie warunków i sytuacji, w których powstały; c) dokonanie ogólnej klasyfikacji odchyleń i warunków ich powstawania; d) zhierarchizowanie i urelacjonowanie wzajemnie tych elementów.

Wyniki badań przyczyn i warunków powstawania odchyleń językowych od normy autor uważa za jedną z istotnych podstaw ich klasyfikowania.

3. Hanna Komorowska (1980)

Hanna Komorowska zauważa, że ogromne różnice ujawniają się w odniesieniu do błędu językowego w zależności od osoby uczącej się. Inne podejście spotykane jest w stosunku do dziecka, inne – do osoby dorosłej. Błąd traktuje się jako przejaw nieodpowiedniego przebiegu procesu uczenia się, ewentualnie jako niewłaściwe przeprowadzenie przez nauczyciela ćwiczeń obejmujących daną partię materiału. Uważa się, że błędna wypowiedź może być utrwalona i zapamiętana, i w ten sposób może blokować opanowanie prawidłowej formy. Z drugiej strony spotyka się hipotezy, że błąd może być wskaźnikiem zachodzących procesów uczenia się. W takiej sytuacji błąd traktowany jest pozytywnie, gdyż ukazuje postępy ucznia. Za słuszniejsze jednak autorka uważa tezę, że błąd należy zwalczać bezwzględnie, ale traktować jego pojawienie się jako wskazówkę dla nauczyciela, który dzięki niej będzie wiedział, na jakie elementy języka czy na jakie sprawności powinien zwrócić uwagę, by uczeń mógł osiągnąć lepsze wyniki. Autorka wspomina także

o innym podejściu do błędu, zakładającym próby niedopuszczenia do powstawania błędów, przynajmniej w obecności nauczyciela, bo w naturalnej, nieustrukturalizowanej sytuacji błędy zdarzają się prawie zawsze (H. Komorowska 1980: 82).

Zdaniem Hanny Komorowskiej należy możliwie najskuteczniej przeciwdziałać wszelkim błędom (także interferencyjnym) przy wykorzystaniu do tego celu odpowiedniej metody. Stąd wniosek, że warto zajmować się samą problematyką interferencji (autorka polemizuje z niektórymi pracami zagranicznymi, które ignorują zjawisko błędu), chociaż rozwiązanie kwestii interferencji nie rozwiązuje wszystkich problemów w procesie nauczania i uczenia się języka obcego. Autorka polemizuje z tezą, że jedyną przyczyną (jedynym źródłem) wszystkich błędów jest interferencja. Jest to przywiązanie zbyt dużej wagi do problemu interferencji. Twierdzenie, że przyswojenie języka obcego sprowadza się faktycznie do przyswojenia różnic między językiem ojczystym a językiem obcym, nie sprawdziło się w badaniach kontrastywnych. Porównywanie analiz kontrastywnych z rezultatami obserwacji nauczycieli wykazywało, że prognozy oparte na analizach kontrastywnych są niepełne, niedokładne, cząstkowe. Interferencja odgrywa ważną rolę i jest istotnym źródłem błędów, ale przypisywanie jej zbyt dużej roli jest skrajne, nie wyczerpuje zagadnienia błędów i trudności w przyswajaniu języka obcego; warto także stawiać pytanie o psychologiczne podstawy interferencji, które dla autorki są ważne (zob. *ibid.*, s. 96–97, 102–103, 116).

H.V. George obliczył, że błędy interferencyjne stanowią mniej więcej jedną trzecią błędów popełnianych przez uczących się⁸. Czyli muszą być i inne źródła błędów. W przyswajaniu języka dużą rolę odgrywają różne procesy, np.:

- a) transfer językowy, czyli przenoszenie reguł języka ojczystego (interferencja);
- b) transfer uczenia się, czyli przenoszenie w niewłaściwe miejsca takich form, które częściej były ćwiczone na lekcji i jako pierwsze nasuwają się uczniowi;
- c) strategia opanowywania języka obcego, czyli tendencja uczących się do wprowadzania daleko idących uproszczeń w obcojęzycznym systemie językowym (np. niechęć do rozważania problemu rodzajników, czego skutkiem jest ich opuszczanie);
- d) strategia komunikowania się w języku obcym, czyli opuszczanie przez uczącego się konstrukcji pasujących do danego kontekstu, lecz zbyt trudnych;
- e) nadmierna generalizacja materiału językowego języka obcego, czyli stosowanie poznanych już reguł obcojęzycznych w sytuacjach, w których nie powinny zostać użyte.

Każdy ten proces może być źródłem błędu, dlatego w języku uczącego się (*języku pośrednim, interjęzyku*) wyróżnia się:

- a) błędy wynikające z wybranego przez ucznia sposobu opanowywania języka obcego;
- b) błędy wynikające z wybranego przez nauczyciela sposobu nauczania;

⁸ H.V. George (1972) *Common Errors in Language Learning*, Rowley, Massachusetts, za: H. Komorowska (1980: 98).

- c) błędy wynikające z obranego przez ucznia sposobu porozumiewania się w języku obcym;
- d) błędy interferencji języka ojczystego;
- e) błędy interferencji języka obcego, a ściślej jego uprzednio poznanych struktur (H. Komorowska 1980: 99–100).

Autorka jest zdania, że badania na temat błędów są ważne i potrzebne, ale w większości przypadków mogą być traktowane jako sugestie, a nie podstawa do twierdzeń o przebiegu procesu uczenia się. Nie ma nigdy pewności, czy błędy badanych są reprezentatywne. Trzeba by stworzyć kryteria (typologiczne, statystyczne) doboru badanych i stosować metodologiczne wymogi reprezentatywności. „[...] glottodydaktykom prowadzącym analizy lapsologiczne jest niezmiernie trudno ustalić przyczyny pojawiania się błędów oraz zaszeregować błąd do określonej grupy i określić źródło jego występowania. W tym celu należałoby dysponować wiedzą o wszystkich najważniejszych czynnikach wpływających na wyniki nauczania, np. o przygotowaniu językowym i metodycznym nauczycieli, sposobie prowadzenia przez nich ćwiczeń językowych, o indywidualnych charakterystykach ucznia, takich jak motywacja, postawy, organizacja pracy własnej czy też pewne zmienne środowiskowe. Od tych wszystkich czynników zależy bowiem liczba i charakter popełnianych przez ucznia błędów. Jest całkowicie prawdopodobne, że przy innych cechach nauczyciela, innych metodach nauczania czy innych cechach samego ucznia – analizy wykazywałyby także innego rodzaju błędy” (ibid., s. 101).

4. Aleksander Szulc (1982)

Aleksander Szulc pisze o dwóch koncepcjach w podejściu do błędu językowego. Według pierwszej z nich błąd językowy jest naturalnym zjawiskiem towarzyszącym opanowywaniu języka obcego. Fenomen ten jest nie do przewidzenia i dlatego bezcelowe są wysiłki prognozowania błędów i przeciwdziałania im. Druga teoria mówi, że błąd jest całkowicie przewidywalny i dlatego można i trzeba go prognozować. Obie te skrajne hipotezy mają wady. Pierwsza – brak prognozowania, druga – że wszystkie błędy dadzą się przewidzieć. Szulc przyjmuje tezę, że błąd językowy nie jest ani całkowicie przewidywalny, ani też całkowicie przypadkowy. Proponuje wprowadzić zasadnicze rozróżnienie pomiędzy typem błędu wynikającym z determinowanej pozajęzykowo przypadkowości a prawdopodobieństwem popełnienia błędu, wynikającym z analizy kontrastywnej języka wyjściowego i docelowego. „Na tym tle uzasadniona wydaje się próba ustalenia typu błędu językowego na podstawie określonego modelu funkcjonowania kodu językowego i wyciągnięcia konkretnych wniosków m.in. w odniesieniu do prawdopodobieństwa wystąpienia błędu w określonym podsystemie języka, w zależności od osiągniętego przez ucznia stopnia kompetencji językowej” (A. Szulc 1982: 260). Autor uznaje *odchylenia*

od normy (redundantne jeśli idzie o system języka) i *odchylenia od systemu języka* (odchylenia funkcjonalne, przebudowujące dany system językowy, wprowadzające konkretne zaburzenia w komunikacji językowej). Uczeń może dokonać odstępstwa od gramatyczności (błąd systemowy) lub od akceptabilności (odchylenie od normy). Tu powstaje pytanie, w jaki sposób dochodzi do tych odchyżeń, co je powoduje. (Autor przyznaje, że to pytanie dla psychologa, który jednak nie może na nie odpowiedzieć bez znajomości funkcjonowania kodu językowego).

Przejętych autor nie zalicza do błędów *sensu stricto*. Źródłem błędów są interferencja wewnątrzjęzykowa (język ojczysty) i interferencja międzyjęzykowa (język obcy)⁹. Im bardziej język wyjściowy i język docelowy są spokrewnione, tym więcej subsystemów języka może ulec interferencji.

Autor wyróżnia także błędy pozakodowe nie dające się przewidzieć wyłącznie w oparciu o znajomość danego kodu językowego. Błędy takie polegają na nieadekwatnym do danej sytuacji użyciu form językowych, które w innym kontekście zostałyby uznane za poprawne (ibid., s. 265). Są to błędy ekspresyjne, czyli stylistyczne (np. *abkratzen* – *wykitować*, zam. *sterben* – *umrzeć*), i błędy glotto pragmatyczne, polegające na nieadekwatnym do sytuacji wyborze poprawnej skądinąd wypowiedzi językowej. Takie błędy mogą prowadzić do poważnych zaburzeń komunikacyjnych tym większych, im bardziej zaawansowany językowo jest mówiący (ibid., s. 263), np. **ich höre* zam. podania nazwiska po podniesieniu słuchawki telefonicznej. Autor zalicza te błędy do interakcyjnych *sensu stricto*, bo polegają na użyciu poprawnych form językowych w niewłaściwej sytuacji. Takie błędy interakcyjne (pozakodowe) to wyłącznie efekt odchylenia od normy społecznej, inaczej niż błędy systemowe (kodowe), które są odchyleniem od systemu lub normy. Odchylenie od normy może w konkretnej sytuacji spowodować większe zaburzenie w komunikacji językowej niż błąd systemowy (gramatyczny), (ibid., s. 265). Błędy interakcyjne mogą występować mimo dobrej znajomości języka, bo zależą nie tylko od znajomości kodu językowego, lecz także stopnia adaptacji społecznej użytkownika języka obcego do środowiska posługującego się tym językiem. Są stosunkowo najtrudniejsze do usunięcia zwłaszcza w wypadku nauczania języka poza środowiskiem obcojęzycznym (ibid., s. 266).

Przy interferencji międzyjęzykowej ważne jest psychologiczne dążenie do równokształtności (izomorfii) reguł języka wyjściowego i języka docelowego, co w oparciu o fałszywą hipergeneralizację może przemienić się w dążenie do różnokształtności (heteromorfii), np. gdy Polak mówiący po rosyjsku często akcentuje niepoprawnie wyrazy mające to samo miejsce akcentu w obu językach. Czyni to na podstawie hipergeneralizacji reguły, że wyrazy rosyjskie mają inny akcent niż odpowiedni wyraz polski (ibid., s. 265–266).

⁹ Interferencja międzyjęzykowa może też być pośrednia, jeden język obcy oddziałuje na drugi, zwłaszcza gdy są spokrewnione, np. ang. *I have* + imiesł. cz. przeszł. (tzw. Present-Perfect), które jest równokształtne z konstrukcją niemiecką: ang. *I have seen* – niem. *Ich habe gesehen*. Jednak użycie syntagmatyczne jest już inne w obu językach – niem. *Ich habe ihn gestern gesehen* odpowiada ang. *I saw him yesterday*, a nie **I have seen him yesterday*). Interferencja międzyjęzykowa może być źródłem licznych błędów (ibid., s. 262).

Główny przedmiot zainteresowania glottodydaktyki (jeśli chodzi o przygotowywanie materiałów dydaktycznych zwłaszcza) powinien stanowić błąd językowy. Akcent powinien być położony na językoznawczy aspekt błędu językowego, co nie wyklucza współpracy psychologów, psycholingwistów w badaniach nad procesem przyswajania języka obcego (ibid., s. 266). Autor ostrożnie jednak podchodzi do prognozowania. Wszystkich błędów nie da się przewidzieć, bo czynniki zewnętrzne jak uzdolnienia, motywacja, częstotliwość powtórzeń, metoda nauczania itp. mogą być przyczyną różnic indywidualnych, wymykających się wszelkim próbom prognozowania (ibid., s. 259). Podobny sceptycyzm – tylko wobec badań lapsologicznych – przejawiała Hanna Komorowska.

5. Grażyna Balkowska (1986)

Grażyna Balkowska także podziela pogląd, że większość błędów popełnianych przez cudzoziemców jest wynikiem interferencji¹⁰. Jednak ma też świadomość, że przyczyny błędów popełnianych przez cudzoziemców mogą tkwić także w przyjętych sposobach i technikach uczenia się i nauczania (autorka odwołuje się także do pracy Hanny Komorowskiej). Jest także propagatorką stanowiska, że poznanie najczęściej popełnianych błędów i określenie ich podłoża przyczyni się do lepszej organizacji procesu dydaktycznego i skuteczniejszego nauczania (G. Balkowska 1986: 549). „[...] stała obserwacja błędów popełnianych przez studentów, pobudzanie ich do samodzielnego formułowania wniosków gramatycznych i wzajemnego korygowania wypowiedzi to tylko doraźne rozwiązania, jakie można stosować w dydaktyce języka polskiego jako obcego. Aby opracować program i podręcznik do nauczania języka polskiego jako obcego, niezbędne jest podjęcie systematycznych badań lapsologicznych i kontrastywnych” (G. Balkowska 1986: 554). Autorka uważa, że tylko tak można rzeczywiście uwzględnić potrzeby cudzoziemców uczących się języka polskiego.

6. Bożydar L.J. Kaczmarek (1987, 1992)

Z kolei Bożydar L.J. Kaczmarek przypomina, że dziecko próbujące opanować język ojczysty popełnia wiele błędów i to nie tylko w strukturze wypowiedzi, lecz także wymowie. Terminem *dyslalia fizjologiczna* określa się przejściowy i naturalny charakter tego typu błędów. Niepoprawianie dziecka stymuluje je do dalszych prób, jeśli zaś rodzice każą mu ciągle powtarzać źle wypowiedziane wyrazy, to

¹⁰ Autorka powołuje się na pracę J.A. Czochralskiego (1979: 535) *O interferencji językowej*, w: F. Grucza (red.).

może to doprowadzić do jego zamilknięcia, a nawet do poważnego opóźnienia rozwoju mowy¹¹. „Podobne efekty uzyskuje nieraz nauczyciel języka obcego zaciekle zwalczający błędy swoich podopiecznych. Wytwarza bowiem u ucznia przekonanie, iż nigdy nie opanuje danego języka w dostatecznym stopniu” (B.L.J. Kaczmarek 1992: 110). Emocje, stres mogą przecież zaburzać wypowiedzi rodzimych użytkowników języka, a wpływają także na uczących się języka obcego, którzy często gorzej wypowiadają się na zajęciach niż na spotkaniach towarzyskich. Wynika to z faktu, że uczący się wie, że na zajęciach wykładowca zwraca uwagę na poprawność wypowiedzi, w rozmowie towarzyskiej ważniejsze są przekazywane treści (ibid., s. 113). Autor podkreśla, że ciągle wytykanie uczniowi popełnionych błędów wpływa na niego deprymująco i może całkiem zniechęcić do dalszej nauki mimo dużej motywacji (ibid., s. 114). Lęk przed ośmieszeniem paraliżuje dorosłego i przekłada się na gorsze wyniki w nauce. Dlatego tak ważne jest, by dać uczącemu się poczucie satysfakcji wynikającej np. z poprawnego zbudowania zdania, zrozumienia tekstu itp. Jest to podstawowe prawo uczenia się – prawo efektu (ibid.).

7. K. Chomicz-Jung (1990); U. Żydek-Bednarczuk (1993)

Franciszek Grucza i Witold Cienkowski zaznaczali w swoich pracach, że należy uwzględnić rozróżnienie norm. Stąd funkcjonuje pojęcie normy glottodydaktycznej. Zjawisko to zostało szeroko opisane, tu podkreśliliśmy tylko jedną funkcję wspomnianej normy – norma glottodydaktyczna jako klucz do typologii błędów. To „pozwała na zrelatywizowanie pojęcia błędu w zależności od przyrostu treści glottodydaktycznych oraz ich struktury” (K. Chomicz-Jung 1990: 29). Powstaje nowe pojęcie – błąd glottodydaktyczny, uznawany za niezgodność z normą glottodydaktyczną. Błędem takim jest „tylko takie zachowanie językowe ucznia, którego ilościowe i jakościowe charakterystyki znajdują się poniżej normy glottodydaktycznej przewidzianej dla danego etapu (okresu) nauczania” (ibid.). Norma glottodydaktyczna umożliwia dokonanie typologii błędów, adekwatnej do nauczania i przyswajanych treści. Błędy glottodydaktyczne dzielą się na: językowe, metajęzykowe, wykonawcze, komunikacyjne, socjolingwistyczne i realizacyjne (ibid.).

Po raz kolejny także spotykany jest pogląd: „Błędy językowe popełniane przez studentów uczących się języka polskiego jako obcego mają swoje podłoże zarówno w braku wiedzy o systemie języka polskiego, jak i interferencji [...]” (U. Żydek-Bednarczuk 1993: 69).

¹¹ Kilka lat wcześniej na podobną kwestię zwracała uwagę Hanna Komorowska, która stwierdzała, że błąd dziecka uznawany jest za naturalny, niezbędny etap prowadzący do opanowania języka. Dziecko nie spotyka się z negatywną oceną, jest zachęcane do mówienia; zob. *Rola błędu językowego*, w: H. Komorowska (1980: 82).

8. Definicje błędu językowego

Warto zobaczyć, jak na tle rozpraw naukowych wyglądają definicje słownikowe.

A. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim* (1978), *Encyklopedia języka polskiego* (1999)¹²

„Błąd językowy to nieświadome odstępstwo od współczesnej normy językowej, usankcjonowanej zwyczajem językowym i poczuciem językowym środowisk uznanych społecznie za użytkowników kulturalnej odmiany danego jęz. narodowego. [...] Ponieważ język musi się stale rozwijać, a tym samym zmieniać, nie można wszystkich innowacji pojawiających się w mowie i piśmie uważać za błędy. B. zatem można traktować jako innowację funkcjonalnie nie uzasadnioną. Przyczyną b. j. jest brak troski o to, jak się mówi i pisze oraz niedostateczna znajomość języka, a ściślej – jego kulturalnej odmiany ogólnej. Nikt bowiem nie zna całości języka z doświadczenia własnej mowy. Jest ono zawsze częściowe i jednostronne. Rozstrzygnąć, czy dany twór językowy jest błędem, pomagają teoretycznie kryteria poprawności środków językowych, praktycznie zaś – zwłaszcza niejęzykoznawcom – poradniki językowe. [...]”.

B. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2003)¹³

„Błąd językowy. Element tekstu w danym języku nie mieszczący się w normie tego języka. B. jęz. może niekiedy naruszać podstawowe zasady narzucane jej przez system. Jest wówczas oznaką niedostatecznego opanowania jęz. już to przez cudzoziemca, już to przez osobę niewystarczająco wykształconą (w wypadku pisanej wersji jęz. narodowego). U rodzimych użytkowników jęz. b. powstaje często w wyniku rozszerzonego zastosowania mechanizmów działających w systemie jęz. Pojawia się wtedy forma nie aprobowana przez normę i – z punktu widzenia oceniającego ją z zewnątrz (nie uczestniczącego w akcie komunikacyjnym, do którego została wprowadzona) – zbędna. W tym wypadku b. jęz. może być traktowany jako innowacja nie uzasadniona funkcjonalnie. B. jęz. powstają również często pod wpływem czynników zewnętrznych, takich jak zmęczenie, zdenerwowanie”.

C. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN* (2004) oraz *Encyklopedia szkolna WSiP. Nauka o języku* (2006)¹⁴

„błąd językowy, innowacja językowa w tekście albo systemie języka, którą trudno uzasadnić, gdyż nie wyraża nowych treści, nie przekazuje w nowy sposób ekspresji, nie usprawnia porozumiewania się itd. [...] Jako odstępstwo od dotychczasowych zwyczajów i przyjętych norm językowych, zarówno poziomu normy wzorcowej, jak i normy użytkowej, błąd razi osoby świadomie posługujące się językiem. Wszystkie błędy językowe można podzielić na takie, które są związane

¹² Definicja Walerego Pisarka (podana w skrócie, gdyż jest dość długa), w: S. Urbańczyk, M. Kucala (red.) (1999: 37); S. Urbańczyk (red.) (1978: 34).

¹³ Definicja Zygmunta Saloniego, w: K. Polański (red.) (2003: 77).

¹⁴ Definicja Andrzeja Markowskiego (podana w skrócie, gdyż jest dość długa), w: A. Markowski (red.) (2006: 33–34); zob. także obszerną definicję w: A. Markowski (red.) (2006: 1553–1555).

z zapisem tekstu, i takie, które dotyczą ogólnie użycia elementów językowych. Te pierwsze to błędy zewnętrznojęzykowe: ortograficzne i interpunkcyjne. Nie naruszają one zasad rządzących użyciem języka, choć często są ściśle z nimi związane [...]. Błędy wewnętrznojęzykowe powodują naruszenie normy w pewnym zakresie używania języka. Zazwyczaj wyróżnia się błędy gramatyczne (fleksyjne i składniowe), błędy leksykalne, frazeologiczne, słowotwórcze, błędy fonetyczne (wymowy i akcentowania) oraz błędy stylistyczne. Innym kryterium podziału błędów językowych jest to, w jakim stopniu naruszają normę językową. Z tego powodu wyróżnia się błędy rażące, pospolite i usterki językowe. Popełnienie błędu rażącego powoduje zakłócenie podstawowej, komunikatywnej funkcji przekazu językowego. Tekst z takim błędem albo jest niezrozumiały dla odbiorcy, albo przekazuje mu informacje niezgodne z intencją nadawcy, co w obu wypadkach prowadzi do nieporozumień. [...] Błędy pospolite nie powodują na ogół nieporozumień, jednakże narażają tego, kto je popełnia, na negatywną ocenę słuchacza (czytelnika). [...] Usterki językowe naruszają normę tylko w niewielkim zakresie. [...] Błąd językowy jest wynikiem czynności niezamierzonej, jest nieświadomy; poznanie norm językowych zmniejsza możliwość popełniania błędów. Od błędów językowych należy odróżnić celowe odstępstwa od norm językowych, umotywowane zamiarem artystycznym autora lub robione w celach zabawowych [...]. Ewolucja normy językowej, pozostającej pod stałym naciskiem zwyczaju językowego, powoduje, że pewne formy językowe, które były błędami (nie mieściły się w normie) z czasem mogą zostać uznane za dopuszczalne, a wreszcie za równoprawne. [...]"

Jak widać, powyższe definicje dotyczą rodzimych użytkowników języka polskiego. Autorzy nie uwzględniają wielu innych aspektów w swoich definicjach. Brakuje w nich pojęcia błędu glottodydaktycznego (czyli też normy glottodydaktycznej). Tylko jedna definicja (Zygmunta Saloniego) wspomina o obcokrajowcach. Autorzy definicji nie uwzględnili także błędów tłumaczeniowych.

9. Zofia Kozłowska (2002)

Do tej pory przedstawiane były koncepcje błędów w języku ojczystym, którymi zajmuje się lapsologia lingwistyczna, oraz błędów w języku obcym (popełnianych przez obcokrajowców), którymi zajmuje się lapsologia glottodydaktyczna.

Zofia Kozłowska dodaje trzeci rodzaj błędów – błędy tłumaczeniowe (lapsologia translatoryczna), czyli błędy językowe języka ojczystego w komunikatach szczególnych, tzn. w tłumaczeniach (Z. Kozłowska 2002: 138).

Poza błędami logicznymi, redakcyjno-technicznymi i drukarskimi autorka wyróżnia dwa podstawowe typy błędów:

- a) błędy widoczne bez porównywania z tekstem oryginału (błędy językowe);
- b) błędy wykrywalne podczas porównywania z tekstem oryginału (błędy tłumaczeniowe *sensu stricto*).

Błędy językowe mogą występować w tekstach przekładu i w tekstach oryginalnych. Błędy tłumaczeniowe – tylko w tekstach tłumaczonych (tekstach przekładów). Ich istota polega na niewłaściwym oddaniu (przekazaniu) treści oryginału (ibid., s. 139–139). Do powstania błędów tłumaczeniowych przyczyniają się: a) niezrozumienie oryginału; b) brak kompetencji kulturowej bądź wiedzy specjalistycznej; c) niestaranność; d) pośpiech; e) niedbalstwo, nieuwaga.

10. Ewa Lipińska (2003); Anna Dąbrowska (2004)

Ewa Lipińska wymienia następujące czynniki wpływające na przyswajanie języka docelowego przez uczących się: a) wiek; b) płeć; c) motywacja; d) środowisko (dom, szkoła); e) wybrane cechy indywidualne (inteligencja, zdolności, ambicja, temperament) (E. Lipińska 2003: 49–76).

Akcent przesuwa się tu na czynniki ściśle pozajęzykowe, które wpływają na opanowywanie języka obcego, mają zapewne też wpływ na popełnianie lub niepopełnianie błędów przez uczących się. Wymienione czynniki mogą sprzyjać powstawaniu lub niepowstawaniu błędów, ale jako czynniki akcesoryjne, a nie źródła, choć – jak pisał Witold Cienkowski – błędy nie zostały odróżnione od czynników, które wywołują odchylenia od normy, ale nie są ich pierwotnymi przyczynami.

Artykułów na temat błędów językowych popełnianych przez uczących się różnych języków jest bardzo dużo. Jeśli chodzi o błędy cudzoziemców uczących się języka polskiego jako obcego, to warte polecenia są prace Anny Dąbrowskiej i Małgorzaty Pasieki, które zajmowały się tworzeniem korpusu błędów popełnianych przez obcokrajowców. Na podstawie korpusu powstał nawet artykuł szczegółowo wyjaśniający błędy osób różnych narodowości uczących się języka polskiego¹⁵.

11. Ryszard Jedliński (2008)

Tekst Ryszarda Jedlińskiego to – jak określa autor – pierwsza próba rozpatrywania kwestii błędów językowych z perspektywy teorii relewancji, zakorzenionej w psychologii kognitywnej oraz w koncepcji komunikacji Herberta Paula Grice'a¹⁶.

„Zachowanie nadawcy związane z użyciem błędnej wypowiedzi jest dla odbiorcy zachowaniem *ostensywnym*, tzn. czyni ono widoczną intencję odbiorcy, że chce on coś innego uczynić widocznym. Zachowanie ostensywne w samej swej istocie

¹⁵ Zob. A. Dąbrowska (2004). Sam też zajmowałem się językowymi odchyleniami od normy u Białorusinów oraz Banglijczyków uczących się języka polskiego – zob. R. Kaleta (2009, 2009a, 2009b).

¹⁶ H.P. Grice (1989), *Studies in the Way of Words*, Cambridge za: R. Jedliński (2008: 159).

zawiera gwarancję relewancji (istotności). Bodziec ostensywny musi przykuwać uwagę odbiorcy i kierować ją na to, co nadawca świadomie, a czasami nieświadomie, chce zakomunikować. Bodziec ostensywny może dotyczyć zarówno wartościowania pozytywnego, jak i negatywnego. Błąd i usterka będą traktowane jako antywartość, czyli wartość negatywna” (R. Jedliński 2008: 160).

Dalej autor wyróżnia trzy etapy zależne od siebie w analizie błędów. Są to: rozpoznanie, opis, objaśnienie (ibid.). Żeby analiza mogła mieć miejsce, musi nastąpić rozpoznanie błędu – przez nauczyciela lub kompetentnych uczniów. Samo objaśnienie błędu językowego autor uznaje za zagadnienie językoznawcze o charakterze inferencyjno-kodowym, którego istotą jest stwierdzenie, na czym polega odchylenie od normy (jakie reguły zostały naruszone, użyte błędnie, pominięte). Inny sposób to analiza błędu językowego w aspekcie psycholingwistycznym – tu ważne jest szukanie przyczyn naruszenia lub pominięcia reguł przez uczącego się¹⁷.

Autor wspomina nie tylko o błędach, których definicję przytacza za *Encyklopedią językoznawstwa ogólnego*, lecz także o przejęzyczeniu, które definiowane jest jako:

- a) przypadkowa, doraźna deformacja wyrazu, niezamierzone odstępstwo od normy wymawianiowej, powstałe niezależnie od stopnia opanowania mowy;
- b) pomyłka, doraźny błąd, który jest jednym z objawów zniekształceń syntagmatycznych formy wyrazu – związku frazeologicznego, konstrukcji składniowej lub tekstowej.

Przejęzyczenie w odróżnieniu od błędu językowego, które jest zjawiskiem powtarzającym się, jest doraźne, jednorazowe. Może być korygowane przez nadawcę dzięki zdobytej wiedzy oraz pod wpływem działania obwodów kontroli mowy, a więc kontroli słuchowej i kinestetycznej. Przejęzyczenie (*parapraksja, parapraxis*) bywa różnie definiowane, wg *Słownika psychologii* może to być pomyłka zazwyczaj obserwowana w mowie, piśmie, przy niegroźnych wypadkach, lukach pamięci itp. Freud twierdził, że nie były to zwykle niewinne zachowania, ale wynik działania podświadomych życzeń lub konfliktów, które często można wykorzystać do ujawnienia funkcjonowania nieświadomości u normalnego zdrowego człowieka (pomyłka freudowska)¹⁸.

„Przejęzyczenia lub „lapsusy” w języku ojczystym są obecnie przedmiotem interesujących badań psycholingwistycznych i neurolingwistycznych, które dostarczają ważnych faktów wyjaśniających, jak się wypowiedzi planuje i jak się je realizuje. Skoro częstotliwość przejęzyczeń niewątpliwie zwiększa się w warunkach napięcia (np. stresu lekcyjnego), niezdecydowania i zmęczenia, zakłada się, że podobne przejęzyczenia spotkamy u uczącego się drugiego języka. Odróżnienie takich przejęzyczeń i pomyłek od błędów, wynikających z niedoskonałej kompetencji w języku docelowym, nie zawsze okazuje się łatwe” (R. Jedliński 2008: 162, autor znów powołuje się na pracę Cordera).

¹⁷ Autor powołuje się na pracę S.P. Cordera (1983: 116–131) *Analiza błędu językowego*, w: *Kurs edynburski językoznawstwa stosowanego*, J.P.B. Allen, S.P. Corder, A. Davies, J. Rusiecki (red.), t. II.

¹⁸ Autor przytacza: A.S. Reber (2002: 487) *Słownik psychologii*, B. Janasiewicz-Kruszyńska (tłum.), I. Kurcz, K. Skarżyńska (red.), Warszawa.

Interpretacja wypowiedzi błędnie sformułowanej przez nadawcę nie zawsze bywa możliwa, ale często nauczyciel korygujący błąd (odbiorca wypowiedzi) wyciąga z danej przesłanki wniosek zakładany przez nadawcę. Jest to możliwe dzięki hipotezie wspólnej wiedzy (ang. *mutual knowledge hypothesis*, *shared knowledge hypothesis*), stanowiącej kontekst, w którym przetwarzany jest zbiór przesłanek. Wspomniany kontekst traktowany jest jako konstrukt psychologiczny, na który składa się pewien zbiór założeń o rzeczywistości (ang. *assumption*), automatycznie kształtowany przez uczestników procesu komunikacji. Jednak udowodnienie tezy o wspólnej wiedzy jako gwarancji komunikacji jest bardzo trudne, jeśli w ogóle możliwe (ibid., s. 165–166, autor przytacza też pracę: E. Artowicz (1997) *Reprezentacja wiedzy w systemie informacyjno-wyszukiwawczym*, Warszawa). W warunkach szkolnych nauczyciel może zadawać uczniowi pytania, by ustalić, co ten miał na myśli i potem wyjaśnić istotę błędu i wdrożyć ćwiczenia utrwalające. Ustala się więc różnice między zrealizowaną wypowiedzią a ich prawdopodobną lub autorytatywną rekonstrukcją. „Opis błędu jest przede wszystkim procesem porównawczym, przy czym porównujemy oryginalną wypowiedź błędną, która ujawniła się w czasie lekcji, z wypowiedzią zrekonstruowaną poprawnie przez nauczyciela lub kompetentnych uczniów. Celem badań jest wyjaśnienie błędu w kategoriach językoznawczych (inferencyjno-kodowych) i psychologicznych, tak aby pomóc we właściwej interpretacji przedstawianej kwestii” (R. Jedliński 2008: 168).

Pojedyncze wystąpienie błędu nie daje podstawy do stwierdzenia, czy w rejestrze ucznia jest to zjawisko regularne, czy po prostu tylko pomyłka, przejęzyczenie, efekt zgadywania. Dopiero gdy dany błąd występuje regularnie, można mówić o regularach, którymi uczeń zdaje się kierować. „Tylko błędy występujące systematycznie można brać pod uwagę przy układaniu programów kursów zwykłych i korekcyjnych” (ibid., o tym wspominała już choćby Hanna Komorowska w latach 80.).

Językoznawstwo opisuje błędy, natomiast ich objaśnianiem zajmuje się psycholingwistyka, która próbuje rozwiązać problem, dlaczego i jak błędy powstają.

12. Podsumowanie

Kwestia	Franciszek Grucza (1978)	Witold Cienkowski (1980)
Zadanie lapsologii	profilaktyka (dzięki opisowi i ocenie błędów językowych) – opracowanie środków profilaktycznych (profilaktyka i terapia błędów językowych)	określenie przedmiotu lapsologii, czyli zdefiniowanie i dobranie odpowiedniego terminu. Zamiast terminu <i>błąd</i> proponowany jest termin <i>odchylenie od normy</i> (w odniesieniu do zarówno języka ojczystego, jak i języka obcego)

DYSKUSJA NAD BŁĘDEM JĘZYKOWYM W WYBRANYCH POLSKICH PRACACH...167

Kwestia	Franciszek Grucza (1978)	Witold Cienkowski (1980)	Hanna Komorowska (1980)	Aleksander Szulc (1982)
Językowe źródła błędów językowych	interferencja	interferencja	transfer językowy, czyli przenoszenie reguł języka ojczystego (interferencja); błędy interferencji języka obcego, a ściślej jego uprzednio poznanych struktur	interferencja wewnątrzjęzykowa (język ojczysty), interferencja międzyjęzykowa (język obcy)
		przedwczesne uogólnienie fragmentarycznej znajomości systemu i stosowanie takich uogólnionych reguł słowotwórczych, fleksyjnych, składniowych itp.	nadmierna generalizacja materiału językowego języka obcego, czyli stosowanie już reguł obcojęzycznych w sytuacjach, w których nie powinny zostać użyte	
Pozajęzykowe źródła błędów językowych	natury psychologicznej i fizjologicznej, np. brak koncentracji, brak motywacji, zmęczenie, znużenie i różne stopnie uzdolnienia	błędy w języku obcym nie zostały gruntownie zbadane i poklasyfikowane, m.in. zhierarchizowane i odróżnione od czynników, które sprzyjają powstawaniu odchyleń od normy, ale nie są ich bezpośrednimi przyczynami właściwymi i pierwotnymi	transfer uczenia się, czyli przenoszenie w niewłaściwe miejsca takich form, które częściej były ćwiczone na lekcji i jako pierwsze nasuwają się uczniowi	nieadekwatne do danej sytuacji użycie form językowych, które w innym kontekście zostałyby uznane za poprawne (błędy ekspresyjne, błędy glottopragmatyczne – błędy interakcyjne)

			strategia opanowywania języka obcego, czyli tendencja uczących się do wprowadzania daleko idących uproszczeń w obcojęzycznym systemie językowym (np. niechęć do rozważania problemu rodzajników, czego skutkiem jest ich opuszczanie)	
			strategia komunikowania się w języku obcym, czyli opuszczanie przez uczącego się konstrukcji pasujących do danego kontekstu, lecz zbyt trudnych	
			błędy wynikające z wybranego przez ucznia sposobu opanowywania języka obcego	
			błędy wynikające z wybranego przez nauczyciela sposobu nauczania	
			błędy wynikające z obranego przez ucznia sposobu porozumiewania się w języku obcym	

Kwestia	Franciszek Grucza (1978)	Witold Cienkowski (1980)	Ryszard Jedliński (2008)
Wyjaśnienie błędów językowych	to jedno z zadań lapsologii glottodydaktycznej (poddziedziny glottodydaktyki) – eksplikacja (wyjaśnienie); analiza błędu językowego obejmuje jego opis z uwzględnieniem warunków, w których powstał	to zadanie psycholingwistyki glottodydaktycznej – badanie ogólnych warunków powstania konkretnych odchyłeń od normy, badanie czynników umożliwiających ich powstanie, badanie bezpośrednich czynników ich powstawania	to zadanie psycholingwistyki, która próbuje rozwiązać problem, dlaczego i jak błędy powstają (szukanie przyczyn naruszenia lub pominięcia reguł przez uczącego się)

Kwestia	Franciszek Grucza (1978)	Witold Cienkowski (1980)	Ryszard Jedliński (2008)
Składniki analizy błędów językowych	deskrypcja (opis), uwzględniająca warunki, w których błąd powstał, eksplikacja (wyjaśnienie). Analiza ta powinna stworzyć warunki do przewidywania błędów językowych (prognozowanie)	uwzględnienie przyczyn powstawania odchyłeń; uwzględnienie warunków i sytuacji, w których powstały; dokonanie ogólnej klasyfikacji odchyłeń i warunków ich powstawania; zhierarchizowanie i urelacionowanie wzajemnie tych elementów W analizie błędów językowych w językach: obcym i ojczystym należy uwzględnić dwa elementy: stopień zgodności obiektu językowego z normą, ewentualnie stopień jego odchylenia od normy charakter i stopień zakłócenia komunikacji językowej przez ten błąd powodowanej	rozpoznanie (przez nauczyciela lub kompetentnych uczniów), opis (zagadnienie językoznawcze o charakterze interferencyjno-kodowym, którego istotą jest stwierdzenie, na czym polega odchylenie od normy, jakie reguły zostały naruszone, użyte błędnie, pominięte), objaśnienie (psycholingwistyka)

BIBLIOGRAFIA

- BALKOWSKA G. (1986) *Zagadnienia interferencji w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 549–555.
- BARANOWSKI WŁ. (1924) *Słowniczek polski i błędy językowe*, Warszawa.
- BARBASZ W. (1938) *Najczęstsze błędy językowe*, Warszawa.
- CIENKOWSKI W. (1980) *Błędy w języku ojczystym a błędy w języku obcym. Terminologia i problematyka*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 442–447.
- CHOMICZ-JUNG K. (1990) *Norma glottodydaktyczna i jej rola w procesie glottodydaktycznym*, „Przegląd Glottodydaktyczny”, t. 11, s. 21–38.
- CIENKOWSKI W. (1977) *Sprawność językowa, błąd językowy, usterki i zakłócenia*, w: LUBAŚ W. (red.) *Socjolingwistyka*, 1, Katowice.
- DĄBROWSKA A. (2004) *Najczęstsze błędy popełniane przez cudzoziemców uczących się języka polskiego jako obcego*, w: SERETNA A., MARTYNIUK W., LIPIŃSKA E. (red.) *Opisywanie, rozwijanie i testowanie znajomości języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- DOROSZEWSKI W. (1952) *Rozmowy o języku*, Warszawa.
- GARCZYŃSKI S. (1973) *Błąd: źródła, unikanie*, Warszawa.
- GRUCZA F. (1978) *Ogólne zagadnienia lapsologii*, w: GRUCZA F. (red.) *Z problematyki błędów obcojęzycznych*, Warszawa.
- GRUCZA F. (red.) (1979) *Polska myśl glottodydaktyczna 1945–1975. Wybór artykułów z zakresu glottodydaktyki ogólnej*, Warszawa.
- JEDLIŃSKI R. (2008) *Błąd językowy jako przypadek relewancji negatywnej w dyskursie szkolnym*, w: „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*”, nr 56, s. 159–170.
- KACZMAREK B.L.J. (1992) *Psychospołeczne uwarunkowania trudności w opanowywaniu języka obcego*, w: GRUCZA F. (red.) *Język, kultura – kompetencja kulturowa. Materiały z XIII Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW Zaborów, 5–8 listopada 1987 r.*, Warszawa, s. 110–114.
- KALETA R. (2009) *Język polski w Mińsku*, „*Kwartalnik Polonicum*”, nr 8, s. 50–54.
- KALETA R. (2009a) *Podstawowe błędy językowe Białorusinów uczących się języka polskiego*, „*Acta Albaruthenica*”, nr 9 (w druku).
- KALETA R. (2009b) *Polski dla Banglijczyków – czyli kurs banglijski*, „*Kwartalnik Polonicum*”, nr 9 (w druku).
- KOMOROWSKA H. (1980) *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja. Audiolingwalizm, kognitywizm, interferencja*, Warszawa.
- KOZŁOWSKA Z. (2002) *O błędach językowych w tekstach polskich przekładów*, w: KOPCZYŃSKIA., ZALIWSKA-OKRUTNA U. (red.) *Język rodzimy a język obcy*, Warszawa, s. 138–141.
- MARKOWSKI A. (red.) (2006) *Encyklopedia szkolna WSiP. Nauka o języku*, Warszawa.
- MARKOWSKI A. (red.) (2004) *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
- PASSENDORFER A. (1904) *Błędy językowe*, Lwów – Warszawa.
- POLAŃSKI K. (red.) (2003) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- SŁOŃSKI S. (1947) *Słownik polskich błędów językowych*, Warszawa.
- SZULC A. (1982) *Błąd językowy a dydaktyka języka obcego*, „*Języki Obce w Szkole*”, z. 5, s. 259–266.
- SZWED J. (1931) *Mów poprawnie! słownik błędów językowych*, Wilno.
- URBAŃCZYK S., KUCAŁA M. (red.) (1999) *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław.
- URBAŃCZYK S. (red.) (1978) *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK U. (1993) *Błędy językowe a zjawisko interferencji międzyjęzykowej*, „*Przegląd Glottodydaktyczny*”, t. 12, s. 69–82.

**DISCUSSION OF A LANGUAGE MISTAKE IN SELECTED POLISH
LINGUISTIC WORKS PUBLISHED IN 1978-2008 (REVIEW)**

The paper is a review of more important Polish works on a language mistake, in a broad sense of the term. These polemical works are part of a discussion of the definition of a language mistake and try to identify the most appropriate term (terminological polemic) in order to determine it as well as to list its types and causes. The problem of a language mistake has been discussed and examined for a long time. For over thirty years, various authors have been explaining the sources of language mistakes. However, these researchers have been unanimous in their attitude towards the fact that this phenomenon is interdisciplinary and that it goes beyond the linguistics itself. These mistakes have also been examined in psychology (e. g. Freudian mistakes); from these mistakes much information on human beings has been drawn.

It is necessary to distinguish between a mistake which is made in one's mother tongue and the one made by a foreigner in a foreign language. Thus, there are different norms to be taken into account: a different norm is applied for a native user of a language and for a person who is at a certain stage of learning a foreign language (a glottodidactic norm, a glottodidactic mistake). Moreover, it seems indispensable that these mistakes should be taken advantage of in the process of teaching since they may hold the clue to the efficient working both for the teacher and for the student. Therefore, these mistakes do not result from a lack of willingness to learn only. They are necessary as they seem to be the element of skills practice. One that does not practise (does not make mistakes), will acquire no skills.

Słowa kluczowe: błąd językowy, błąd glottodydaktyczny, błąd tłumaczeniowy, odchylenie od normy, norma lingwistyczna, norma glottodydaktyczna, lapsologia, interferencja, transfer językowy, prognozowanie błędów